

ШОЛОХОВ И НИЕ

Иван Цветков

„Шолохов и ние“ — така се наричаше международният симпозиум, свикан от Института за славистика в Лайпцигския университет на 18 и 19 март т. г. Поводът беше 60-годишнината на писателя, която се навършва на 24 май. Вероятно тъкмо тази връзка с наближаващия юбилей ни караше да бъдем съвсем спокойни и да не очакваме от симпозиума бурни събития, резки сблъсквания на мнения. Колкото и да говорим за дискусии — все пак за тях са нужни не само субективни желания, а и обективни условия — в най-общия им и решаващ вид. Нужни са навици за дискусии, а те са присъщи на едно по-ново мислене, на един по-благороден ум, на по-остър и ясен поглед, който не се бои да проникне във всички реално съществуващи проблеми и противоречия, който не е вързан посмъртно за изсъхналото дърво на схоластиката, не е лишен от искрата божия да търси истината. Мисля, че това е извънредно важно, защото има хора и умове, които съвършено естествено не изпитват никаква нужда от дискусии. Те не ги възприемат като нормална атмосфера, в която протича научното мислене, научното търсене и познание. Те са привърженици на енцикликите, на безспорното, на строго очертаните зони — оттук — дотук. Тяхната задача е да се борят с ересите, с отклоненията от священото писание. Това е по-важно, отколкото да се развива науката. Макар че те много приличат на оня старателен, но изглежда не особено съобразителен овчар, който така пазел стадото си от вълците, че когато се обърнал в кошарата му нямало нито една овца. Лошото е обаче, когато тези овчари държат председателският звънец и не дават думата на друго, освен на себе си. Когато своята летаргия, безплодие или просто неизлечима болест на ума искат да превърнат в правило, в най-високо достойнство, в железен респектиращ принцип.

Освен предстоящият юбилей имаше и други причини, които ни настройваха благодушно. През последните десетилетия толкова много неща се канонизираха и банализираха, превръщаха се в най-плоски христоматийни истини, че без да се усетим, започнахме да свикваме с тях. Шолохов също стана христоматиен писател и не избегна дълбокомислените анализи и коментари, улесняващи учители и ученици. В резултат всичко се свеждаше до определен брой понятия — не много сложни, до един интелектуален кръг, в който се побираше цялото творчество на писателя. В съзнанието ни се вбиваха натрапчивите идеи за регионалния характер на образите и проблемите му, за голямата пластична сила на изображението, която не е съчетана с философските прозрения на мислителя, за липсата на интелектуалност в романите му — поне такава, каквато срещаме у Леонид Леонов. Тези идеи не бяха без *raison d'être* — както се казва. Но те генерализираха някои черти в творчеството на Шолохов и ни пречеха да се вгледаме в други, които винаги са предизвиквали спорове, които на времето възмущаха литературните старовери, ортодоксалните критици. А те идваха от съвършено оригинални художнически и философски аспекти, в който беше показана Октомврийската революция и гражданската война, от оня миг, когато в съдбите на Григорий Мелехов и Аксиния Астахова големият руски художник е видял трагичното и героично съдържание на епохата. Тъкмо в тези примамващи проблеми се опита да навлезе

симпозиумът в Лайпциг и те дадоха материал за дискусия. В последния час на заседанията тя беше най-разпадена и това беше хубав край, хубав признак, че започваме да виждаме дискусияното, нерешеното в литературната наука и да не се боим от него, че имаме нужда от нови аспекти, съпоставки, осветления.

Както често се случва — началото беше все още под влиянието на официалните поддръжания и не предвещавахе особени спорове. В едночасовия доклад на съветския литературовед Лев Якименко, озаглавен „Шолохов и нашата съвременност. Реализъм. Хуманизъм. Поетика“ бяха изнесени много съществени неща, но те не разтърсваха слушателите, не изненадваха с нови мисли. Всичко се изливаше в рамките на общоприетото, извън дискусияните проблеми в съвременната световна литература. Дори когато се засягаха някои актуални дискусии, те не намираха достатъчен контекст, оставаха без задълбочено разглеждане. В паметта ми останаха някои наблюдения над поетиката в „Тихия Дон“ — например епизодът с цветето „момина сълза“, забелязано от Аксиния.

Още един доклад — този на чешкия учен Антонин Вацлавик се опита да нарисова по-завършена, всеобемаща картина на Шолоховото творчество. Това личеше още от самото му заглавие. „Художествената концепция на Шолохов за света. Изкуството на психологическия анализ и съвременността у Шолохов“. Най-обикновеното изреждане на по-главните проблеми ще ни даде представа за насоките на изследването у Вацлавик: особеностите на шолоховското пресъздаване на пълнотата и многообразието на света в събития от общо-народно значение. Как Шолохов разкрива същността на човека и на народа в часовете на тяхното изпитание и своеобразието на това разкриване.

Интересни наблюдения имаше в доклада на Вацлавик за еволюцията на художественото мислене у Шолохов. В по-късното творчество на писателя то става по-аналитично, появяват се нови качества на психологическия анализ, усилива се хуманистичното съдържание. Така е в последните части на „Тихия Дон“, във втората книга на „Разораната целина“ и особено в разказа „Съдбата на човека“.

По-неразработена беше последната част на доклада, която засягаше съвременността на шолоховската художествена концепция за живота, доколко сполучливо разкрива Шолохов социалното и духовно съдържание на нашата епоха, връзката на психологическото майсторство на Шолохов със съвременния процес на все по-голямо художествено вникване във вътрешния свят на човека.

Първият доклад, който предизвика възражения и спорове още със самата постановка на въпроса, беше този на Вили Байц. „Шолохов и проблема за оригиналната личност в социалистическата литература“. Тезата на автора беше следната: още в творчеството на Горки голямо място заемат образите на „чудаците“, т. е. на хората, които не са типични представители на една или друга класа, а са някъде между тях, откъснали са се от една класа, но не са се присъединили към друга, притежават често пъти черти на различни класи и затова са особено колоритни личности, бели врани, своеобразни съчетания на най-противоречивите черти на народната психология. Сроден на тези образи е дядо Шукар и всичко комично, шутовско у него е свързано с преживелиците на миналото. Смехът избухва винаги, когато тези преживелици се сблъскват с новия живот, с новата нравственост. Следователно — смята докладчикът — чудаците, оригиналните личности са рожба на капитализма, на ненормалните условия за живот при него, които водят до най-причудливи деформации на човешкия характер, на човешката личност. При социализма тези явления се изживяват, броят на чудаците ще намалява. И Байц илюстрира своята теза с твърдението, че дядо Шукар се поправя към края на втората част на романа, че неговото явяване на гроба на Давидов и Нагулов е дълбоко символично, то е равнозначно на отказ от всички чудатости, от всички шутовски истории.

Много скоро авторът трябваше да се убеди, че тезата му стресва хората със своята пределна еднолинейност, че тя рисува един въображаем процес, предполага обедняване на живота, на неговото растящо многообразие. „Дали е толкова прост образът на дядо Шукар“ — неведнъж възникваше този въпрос в кулоарите и в самите разисквания. —

Не опростяваме ли неговата художествена функция, като я свеждаме до едно разреждане на драматичното напрежение в романа? Смахът, който предизвиква у нас дядо Шукар, не е само прощаване със старото, негово отричане и изживяване. Той засяга и грешките на новото. В него има стрели и към бюрокрацията и равнодушното, към несправедливите постъпки и увлечения. В насмешките на тоя старец-чуждак усещаме полускритите насмешки на самия Шолохов.

Безспорно най-дискуссионният доклад на симпозиума беше „Опит за изследване поетиката на Шолохов, нейното единство и противоречивост спрямо модернистичните течения“ на доцента от Карловия университет в Прага Иржи Франек. Много любопитна беше първоначалната реакция в залата. Докладът беше четен на немски език — освен гостите, всички слушатели бяха немци и това улесни много възприемането на изложението. У мнозина реакцията беше рязко отрицателна, но тя бе свързана с една вкоренила се инерция, с липсата на навик да се слушат дискуссионни неща. Други бяха запознати предвременно с тезисите и имаха приготвени възражения. Трети смятаха, че широката поставка на проблемите за Шолохов и съвременният модернизъм е основателна, но повечето съпоставки са безрезултатни. Четвърти бяха доволни, че са чули нови и неочаквани мисли; те смятаха, че удоволствието от изненадващия нов аспект, през който е показан Шолохов, е достатъчно, за да останат настрана отделни несъгласия с автора.

Ще се опитам да изложа накратко тезата на Франек, за да стане по-убедителен дискуссионният характер на неговия доклад. „В съвременната литература — пише той — съществуват два начина на изобразяване — авангардисти и епичен“ (много от термините, с които борави Франек, имат чисто чешки национален колорит и корени). И двата са модерни, ако под модерно разбираме духа на съвременността, духовното, а не календарно настояще. Съвременността се характеризира с противоречивостта на света. В тази противоречивост се състои и единството на света. Той е единен, понеже е разделен. Единството на света се превръща в идеал — в противовес на неговата противоречивост. Авангардът изтъква повече разделението, дезинтеграцията, а традиционният реализъм — интеграцията, целостността на света.

Тази изходна точка дава основа за голям брой съпоставки. Франек смята, че може да се направи паралел между младия Шолохов („Донските разкази“) и Бабел („Конармия“), че могат да се търсят връзки и с прозата на Андрей Бели. „Тихият Дон“ според докладчика, е една самозиява на твореца, а не обикновено отражение на историческите събития. В развитието на Шолохов през втората половина на 30-те години настъпва прелом. Започва да твори бавно и колебливо, търси, печата малко. Концепцията за действителността в романа „Те се сражаваха за родината“ забележимо се отличава от тази в „Тихия Дон“. Със своето политическо значение разказът „Съдбата на човека“ проправя пътя на Солженицин. В него се използват похвати от модернистичната литература — монологичната форма, лабораторния характер, автентичността. Но тук те са органични, докато във втората част на „Разораната целина“ не изглеждат така. Идеалът за хармоничния човек е организиращ принцип в Шолоховата етика. Между Бабеловия и Шолоховия идеал има разлика в конкретната изява. Шолоховият идеал е по-способен да организира голямото епично произведение. Той може да се осъществи само чрез революцията. Затова творчеството на Шолохов изобразява революционни, исторически преломни събития, в които идеалът се сблъсква с действителността. Каква ще бъде новата дума на писателя?“

Това е най-сумарното изложение. По неизбежност то изпуска много подробности, много частни характеристики. По-важни бяха две неща: 1) Шолохов бе поставен в единен контекст с цялата светска проза от 20-те години, с всички нейни течения и стилове; 2) Шолохов бе разгледан като съвременен световен писател, който решава кардиналните проблеми на човешкото битие, на човешката история. И тъкмо това го сближава с всички големи писатели на нашето време, защото няма съвременен творец от по-голям мащаб, който да не поставя тези проблеми в творчеството си. Те могат да се разрешават съвсем различно в зависимост от миогледа на писателя, от неговия обществен идеал. На едната страна е

безнадеждният песимизъм, неверието, отчаянието — на другата е оцелелият оптимизъм, неразрушената вяра в човека и неговото щастие. Но макар и в самата постановка на тези проблеми — както е в разказа „Съдбата на човека“ — между Шолохов и много съвременни писатели могат да се открият общи моменти, общи тревоги. Творчеството на Шолохов от последните 10—20 години не стои извън ония процеси, които се извършват в световната литература и по-специално в западната.

Винаги ще предпочитам един доклад, който изобилствува със спорни положения и наблюдения пред баналната и изсушена фразеология на безплодните смоковници в науката, на неуморимите опростители. Защото първият изостря и раздвижва мисълта, предлага и нови посоки и дори нови грешки, а вторият методично я убива, като ѝ обещава патетика на безпогрешността.

Второ огнище на дискусия в симпозиума стана докладът на съветския учен и зам. главен редактор на сп. „Новый мир“ — Александър Дементиев за някои проблеми от „Тихият Дон“. На пръв поглед той засягаше частни въпроси — публикуването на едно писмо на Шолохов до Горки в том 70 на изданието „Литературно наследство“ преди 1—2 години. В писмото си Шолохов обяснява какви са били причините на Горнодонското въоръжено въстание на казациите срещу съветската власт в 1919 г. На първо място слага погрешната политика на местните органи на съветската власт, извращенията и крайностите. От тези извращения се възползували емисарите на Деникин, успели да обединят разпръснатите избухвания и протести, да ги организират в контрреволюционно въстание. Това щеше да бъде една историческа справка, едно свидетелство на очевидец, ако не хвърляше отражение върху художествената концепция на романа, ако не засягаше съдбата на главния герой — Григорий Мелехов. А Григорий също участва в казашкото въстание от 1919 г. и до голяма степен е принуден да направи това поради грубите заплахи и закани, поради неоправданото недоверие на Михаил Кошевой към него. Тези, които добре си спомнят нощната сцена и разговора между Григорий и Михаил в III том на романа, не може да не изпитат още веднъж недоумение и огорчение от бруталната постъпка на Кошевой. Един много патил, много страдал и преживял човек се завръща от фронтовете на гражданската война. Той е готов да се разкае за грешките си, да отговоря за тях. Той иска да се върне при семейството си, в родния си дом, да се отдаде на мирен труд. В него е заговорила селската душа, тъгата по земята, жаждата за нещо светло. Той търси подкрепата на свой близък човек — мъжа на сестра му — Михаил Кошевой. Последният обаче е дотолкова заслепен от класовата омраза, че не вижда единичното явление, отблъсква протегнатата ръка, остава глух за искрените обяснения. Той заплашва с чеката, с незабавен арест и изпращане под конвой до районния център. На Григорий не му остава нищо друго, освен да избяга при въстаниците.

Как коментират тази сцена и този разговор съветските шолоховеди? Един от най-старите между тях — И. Лежньов смята, че Григорий Мелехов винаги е бил с белите, там е лежала душата му, че в Червената армия е попаднал съвсем случайно, поради недоглеждане. Следователно — струва ли си да се церемоним с него и да му вярваме? Така се опростява една сложна драма, която лежи в основата на цялата художествена концепция на „Тихият Дон“.

Най-правилно подхожда Юрий Лукин, който казва: Ако на мястото на Михаил Кошевой беше друг болшевик, с по-широк идеен и партиен кръгозор — кой знае, може би съдбата на Григорий Мелехов щеше да бъде съвсем друга.

С него полемизира Лев Якименко. Той смята, че дори и да си представим друг човек на мястото на Кошевой, това можеше да измени само личната съдба на Григорий, но не и обществения процес. Според мен това е дълбоко погрешна мисъл. Значи в името на обществения процес можем да жертвуваме отделните хора, в името на класата можем да постъпваме както си искаме с отделния човек? Така можем да стигнем до Сталиновите произволи, до пълното развързване на ръцете за всякакви действия. Пословицата „Лес рубят — щепки летят“, което на български означава „Покрай сухото гори и суровото“ може да ни заведе

много надалече. Тя сменя отговорността от тези, които си имат работа с отделни хора — за да ги оправдае пред класата, пред историята. Историческият опит ни показва до какви чудовищни изстъпления може да ни доведе един такъв фалшив и жесток тезис.

И така след новопубликуваното писмо на Шолохов до Горки въпросът кой е прав — Кошевой или Григорий в посочения спор — се решава в по-нова светлина. Той засяга проблемите на хуманизма в революцията, хуманистичното съдържание на „Тихия Дон“. Главният герой на романа ни става по-близък, неговите душевни мятания и колебания, които той сам съзнава, ни изглеждат по-сложни и по-трагични.

В дискусията някои се опитаха да изместят същността на въпроса. Едни твърдяха, че това им напомня някогашната училищна практика, когато героите от класическите романи заставаха пред обществения съд на учениците и Евгений Онегин например биваше рязко осъждан за невнимателно отношение към Татьяна Ларина. Други смятаха, че спорът е схоластичен. Не може така да се поставя въпросът — казваха те — дали Григорий е прав или Михаил Кошевой. И двамата са прави. Гениалният писател така изобразява, че и двамата да изглеждат прави. В тези случаи обаче се забравяше, че двамата герои не са в равноправно положение, че съдбата на единия е в ръцете на другия. От една груба постъпка на Михаил Кошевой зависи по какви пътища ще тръгне Григорий — а за революцията това не е безразлично. Зад Михаил Кошевой стои оная обществена сила, която е поела голяма отговорност пред историята, пред народа си и от която зависят съдбите на многобройните мелеховци. Това съвсем не е празен въпрос и един гениален художник като Шолохов не могат да не го възбудят оправданите и неоправданите трагедии, трагичните събсъци на историята, чиито дълбоки бразди минават през сърцата на мнозина.

Всъщност истинското заглавие на доклада трябваше да бъде „Проблемите на хуманизма в „Тихия Дон“. По такъв начин названието на симпозиума „Шолохов и ние“ се изпълни с най-актуално съдържание. Двата най-актуални въпроса — Шолохов и съвременната световна литература, Шолохов и хуманизмът застанаха в центъра, привлякоха най-силно вниманието, породиха най-разпалена дискусия. И вероятно това беше най-силното впечатление от двудневните заседания в Лайпциг.

Броят на докладите, изнесени през тези два дни, надминаваше 20. На втория ден работеха 3 секции: 1) Историческата концепция на Шолохов в неговите художествени произведения; 2) Отделните произведения на Шолохов и мястото им в творчеството му; 3) Въздействието на Шолохов в различните страни. В последната секция имаше доклади за Шолохов в полската критика — от проф. Барански, „Шолохов и югославските литератури“ от А. Флакер (Загреб), „Шолохов в България“ — от автора на горните редове и др. За широкото навлизане или по-точно завръщане на Шолоховите герои отново в живота, сред българските партизани говори в доклада си Кръстьо Генов. На последното пленарно заседание на симпозиума бе изслушан с внимание докладът на проф. С. Русакиев „Жизнен модел и художествен образ в „Тихия Дон“ — една анкета с Павел Кудинов — герой на Шолохов, който от много години живее в България, в Михайловградско. Изказвания по докладите направиха Христо Дудевски и Йордан Цонев. Всички ние, българските делегати, можахме да почувствуваме какво сме постигнали и какво липсва в нашите изследвания, че трябва да се избавим от много привички и насоки на тривиалното литературознание, от лесните теми и да се задълбочим в най-актуалните, с философско и естетическо значение въпроси. Контактът с учени от другите социалистически страни, с други школи и направления на изследване се оказа извънредно полезен за нас. За умеещия да слуша и да възприема тези срещи са чудесно лекарство срещу бацала на самодоволството, на провинциалната ограниченост и неосведоменост — но и срещу преследващото ни тъй често чувство за непълноценност на нашите занимания и резултати.

Напуснахме Лайпциг препълнени от впечатления, обогатени от нови познания и дълги безкрайни разговори, с много нови идеи и с благодарност към нашите немски домакини — млади, ентусиазирани слависти — за идеалната организация на симпозиума и за гостоприемството им.